

TURNUL ALB. MONUMENT REPREZENTATIV AL BRAȘOVULUI
MEDIÉVAL. CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN ANUL 2003

FLORIN MOȚEI*

Obiectivele cercetării.

Cercetarea arheologică a Turnului Alb a fost efectuată în lunile iunie-august 2003 de către un colectiv de la Muzeul Județean de Istorie Brașov, compus din Ionel Bauman (†), Stelian Coșuleț și Florin Moței. Cercetarea a avut un caracter de salvare, ea fiind impusă și premergând întocmirii proiectului de restaurare a monumentului, parte a lucrării mai ample de cercetare pluridisciplinară, de curățenie și restaurare, de valorificare culturală și turistică a fortificațiilor medievale ale Brașovului situate în zona Muntelui Tâmpa și a Dealului Warthe. De menționat este faptul că, la sfârșitul secolului al XX-lea, incinta devine o adevărată groapă de gunoi, în interior depunându-se un consistent strat de moloz și resturi din cele mai diverse categorii.

Obiectivele propuse au fost multiple, ele vizând:

- stabilirea modului de realizare a fundației turnului, dacă stânca nativă a fost prelucrată, îndreptată sau nu pentru edificarea construcției. Apoi, s-a urmărit dacă turnul are fundație și dacă da, la ce adâncime s-a ajuns cu săparea stâncii;

- stabilirea cu certitudine a numărului de nivele ale turnului. Dată fiind cantitatea foarte mare de dărâmături și moloz din interior exista posibilitatea ca, alături de nivelele vizibile, turnul să aibă și un alt nivel-nivele, care ar fi existat sub straturile de depuneri;

- certificarea existenței sau nu la baza turnului a unor încăperi ce ar fi putut servi ca locuințe, depozite de alimente și armament sau spații speciale cum ar fi cele necesare manevrării scării mobile de acces în turn. Aceste spații sunt sugerate și de absența în reprezentările de epocă, a acoperișului clasic, în patru ape, situație aproape singulară în fortificațiile medievale militare brașovene;

- relevarea nivelului (nivelelor) de călcare de epocă medievală. Era evident că, din cauza mării cantități de depuneri de după abandonarea fortificației, nivelul de călcare actual trebuia să fie stabilit prin cercetări de specialitate;

* Muzeul Județean de Istorie Brașov.

- furnizarea de date în legătură cu: intrarea în turn, sistemul de acoperire și de acces la gurile de tragere și de aruncare a lichidelor fierbinți, date ce puteau fi oferite de elemente desprinse din cele mobile, ce aparțineau de acesta.

Cercetarea arheologică a Turnului Alb s-a făcut numai a interiorului acestuia. Nu s-a trasat și cercetat nicio secțiune exterioară, deoarece stânca nativă pe care era construit turnul apare imediat sub stratul vegetal actual. Pe de altă parte, timpul nu ne-a permis să cercetăm singurul loc pretabil pentru o astfel de lucrare: o zonă aplatizată care se afla în fața ușii de intrare și care pare a fi fost folosită în legătură cu scara mobilă de acces în turn sau pentru edificarea zidului drept și a nivelelor de sprijin.

Turnul Alb. Scurt istoric.

La sfârșitul secolului al XV-lea, Brașovul se prezenta ca una dintre cele mai bine fortificate cetăți ale Transilvaniei. La sfârșitul secolului al XVII-lea, Cetatea Brașovului era complet fortificată cu un sistem extrem de complex și bine pus la punct de ziduri, șanțuri umplute cu apă, bastioane, zwingere și turnuri. În total, zidurile aveau aproximativ 3.000 m lungime, cu înălțimi de până la trei metri și cu grosimi cuprinse între 1,70 și 2,20 m.

Zidurile erau întărite cu șapte bastioane de diferite forme (rotunde, poligonale) dispuse la distanțe de aproximativ 110 m între ele, completate de 32 turnuri de piatră, de formă rectangulară, dispuse câte opt pe fiecare dintre cele patru laturi ale curtinei, la distanțe regulate (60 m pe latura nord-vestică, de-a lungul pâ râului Graft, și 110 m pe latura sud-estică, de-a lungul Tâmppei). Zidurile erau duble și, uneori, pe latura nord-estică, triple, între ele aflându-se așa numitele țarcuri (zwingere) (Pl. 1/1)¹. Construirea, apărarea și aprovizionarea bastioanelor, turnurilor și zvingerelor intra în atribuția breslelor, care, după puterea economică a fiecăreia, administra câte un „obiectiv”, de unde și denumirea fiecăreia dintre ele.

Odată cu dezvoltarea orașului și modernizarea artileriei, o parte din ziduri, bastioane și turnuri (latura nord-estică) sunt demolate, astăzi păstrându-se doar Bastionul Postăvarilor, Bastionul Frânghierilor, Bastionul Țesătorilor, Bastionul Fierarilor și Bastionul Graft, fiecare cu diverse întrebuințări (muzee, clădirea Arhivelor Statului, Filiala Brașov etc.). La Bastionul Țesătorilor, secție a Muzeului Județean de Istorie Brașov, se păstrează o superbă machetă a orașului medieval Brașov, așa cum arăta la sfârșitul secolului al XVI-lea, creată de profesorul de desen Friederich Hermann, în 1895, și intitulată *Die Stadt Kronstadt und die Befestigungen im 17. Jahrhundert*, cu

¹ Pentru o imagine de ansamblu a fortificațiilor Brașovului, vezi Liviu Cîmpeanu, *Organizarea militară a Brașovului până la sfârșitul secolului al XV-lea*, în vol. „Studii de Istorie a orașelor. În onoare Paul Niederraier”, coord. Vasile Ciobanu, Dan Dumitru Iacob, București-Braïla, Editura Academiei Române, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2017, p. 336-359.

ocazia serbării celebrării „mileniului descălecării” maghiarilor în Panonia². Pe această machetă este reprezentat și Turnul Alb, care, alături de Turnul Negru, vegheau pe Dealul Străjii (Warthe) (Pl. 2/2). Dintre turnuri se păstrează, în spatele zidurilor, în forma oarecum inițială, o parte dintre cele de sub Dealul Warthe. Unul dintre ele este întrebuințat astăzi ca și clopotniță a bisericii ortodoxe Sfânta Treime ridicată la sfârșitul secolului al XVIII-lea în această zonă.

În urma cercetărilor arheologice din 2005, au fost dezvelite fundațiile turnurilor de sub Muntele Tâmpa, unele fiind păstrate în ruină, iar altele fiind „restaurate”, „reconstruite” și introduse în circuitul turistic în anii următori. O parte din ziduri și alte părți din fortificația medievală ies la iveală și în prezent odată cu executarea unor lucrări edilitare.

În afara ansamblului defensiv ce înconjoară orașul, au mai fost edificate și fortificații exterioare. Ruine ale zidurilor și turnului care prelungeau Bastionul Postăvarilor de sub Tâmpa sunt aproape insesizabile astăzi. Cea mai impozantă fortificație exterioară a Brașovului rămâne Cetățuia, care a fost ridicată pe locul unui turn mai vechi și care a deținut mai multe roluri, de la cel de apărare, la închisoare pe vremea regimului comunist, ca apoi, să devină un cunoscut restaurant al fostului ONT Carpați, închis și el astăzi. Pe latura de nord, pe Dealul Warthe, se păstrează Turnul Negru și Turnul Alb, care, restaurate fiind, o perioadă au funcționat ca puncte muzeale ale Muzeului Județean de Istorie Brașov.

Impozanta fortificație apare în majoritatea imaginilor care s-au păstrat cu orașul medieval Brașov (Kronstadt), realizări mai mult sau puțin realiste (Pl. 3/2, 4 și 5). În ilustrate și vederi, pe la sfârșitul secolului al XIX-lea, este prezentat ca dominând Promenada „Regală”³ (Pl. 5/1), în perioada interbelică era un loc de petrecerea timpului liber a tinerilor brașoveni (Pl. 6/1), pentru ca în anii '80 ai secolului trecut să „pozeze” alături de una din marile realizări ale „epocii de aur”- tractorul UTB 550 realizat la Uzina Tractoare Brașov (Pl. 6/2).

Turnul, de formă semicirculară, cu diametrul de 19,20 m, cu partea dreaptă orientată spre oraș, se situează la 59 m distanță față de zid și la 54 m distanță de Bastionul Graft⁴ și la peste 30 m diferență de nivel față de acesta. Zidurile turnului au la bază grosimea de cca. 4 m și sunt vopsite în alb, de unde și numele turnului. În interior existau cinci niveluri de galerii pentru tragere pentru apărători, precum și patru balconașe acoperite la exterior, așezate pe console, din care puteau fi turnate lichide fierbinți (smoală sau apă clocotită)

² Rozalinda Posea, *O festivitate publică controversată, sărbătoarea mileniului*, în „Țara Bârsei”, Serie Nouă, 10, 2011, p. 115-125.

³ Anca Maria Zamfir, *Promenadele Brașovului*, în „Historia Urbana”, X, nr. 1-2, 2004, p. 127-152.

⁴ E. Jekelius (editor), *Kronstadt*, Brașov, 1928, p. 76.

asupra atacatorilor.

Intrarea se pare că se realiza pe o scară mobilă, printr-o ușă în partea dinspre oraș a turnului, scară pe care se făcea și aprovizionarea cu provizii și muniție din Bastionul Graft, care a fost edificat ca un pod peste canalul cu același nume către fortificațiile interioare⁵. Primul și al doilea etaj au mărimi diferite, cu fante în formă de săgeată arcuite rotund, cu o înălțime de până la 0,70 m și o lățime de 0,40 m. Ultimul etaj este limitat de o „coroană” de creneluri acoperite cu țiglă⁶.

Conform cronicilor, turnul a fost construit în anul 1460 pe dealul Raupenberg⁷ sau mai târziu, în 1494⁸, lângă Turnul Negru, construit probabil în aceeași perioadă. Încă de la început, fortificația a fost atribuită, conform uzanțelor medievale, pentru apărarea breslelor arămarilor și cositorarilor, în 1678 acestea din urmă răscumpărând obligația de apărare, numărul meșterilor fiind mult scăzut⁹. Un inventar al armamentului, muniției și proviziilor din fortificațiile Brașovului, din 1562, arată că în Turnul Alb se găsea puțin armament: trei puști „de Praga” și praf de pușcă¹⁰.

La 21 aprilie 1689, în urma marelui incendiu ce devastează orașul, turnul arde suferind mari pagube, fiind renovat abia în anul 1723¹¹. O altă acțiune de restaurare a avut loc în anul 1902¹², acțiune repetată în anul 1974, cu ocazia Anului European al Ocrotirii Monumentelor 1975¹³.

Cercetările arheologice.

Pentru îndeplinirea obiectivelor prezentate, în interiorul turnului au fost trasate două secțiuni S1 și S2, păstrându-se între ele un martor stratigrafic de un metru lățime (Pl. 7/1). Martorul a fost trasat perpendicular pe zidul drept al turnului, zidul dinspre oraș și tangent pe zidul în arc de cerc de la cealaltă extremitate. În acest fel, secțiunile au ocupat întreaga suprafață interioară a construcției, ele având două laturi perpendiculare una pe cealaltă, unite la extremități de un arc de cerc.

Stratigrafia săpăturii nu este una complicată. În general ea definește etapele constructiv-arhitecturale ale monumentului: sfârșitul secolului al

⁵ *Ibidem.*

⁶ *Ibidem.*

⁷ Quellen Kronstadt, VI, 1915, p. LXXVII.

⁸ Quellen Kronstadt, vol. IV, p. 99

⁹ Albert Eichhorn, Die Zinngiesser, în *Mittlungen des Burzenländer Sächsischen Museum*, III, nr.1, 1938, p. 17.

¹⁰ Quellen Kronstadt, IX, p. 270.

¹¹ Friederich Philippi, *Aus Kronstadts, Vergangenheit und Gegenwart*, Brașov, 1874, p. 35.

¹² G. Nusbächer, *Din cronici și hrsoave. Contribuții la istoria Transilvaniei*, Ed. Criterion, București, 1987, p. 110.

¹³ *Ibidem.*

XV-lea (etapa construirii) și refacerea de după marele incendiu din 1689 făcută la 1723.

Deși turnul a ars la 1689, fapt ce ar fi implicat existența unui strat de cărbune rezultat din arderea lemnului folosit la construcție, acesta nu a fost documentat arheologic. Este evident că la începutul secolului al XVIII-lea s-a făcut o îndepărtare totală a resturilor incendiului. Astfel, avem prezent un strat cu o lentilă subțire de cărbune (1), un strat de umplutură și resturi de prăbușire format din pietre, cărămizi, mortar, țigle, olane etc. (2), un strat de umplutură (3), o lentilă subțire de cărbune rezultată din arderea materialului lemnos, probabil vegetație interioară (4), nivel de călcare format din pământ compact (5), strat de pietriș (6), stâncă nativă (conglomerate de pietre și nisip) (7) (Pl. 7/2; Pl. 9/1; Pl. 10/1).

Pe nivelul de călcare s-au păstrat câteva complexe formate din pavaje din cărămidă în amestec cu piatră de mici dimensiuni legate cu mortar sau cu argilă (Pl. 8/2), cu dimensiuni care oscilează de la 0,60 m² la 5 m². Aceste resturi de pavaj sunt situate la adâncimi cuprinse între 1,35 m și 1,75 m adâncime și nu pot fi mai vechi de secolul al XIX-lea, și au fost făcute, probabil, cu ocazia unor reparații ale monumentului. Nu putem admite ca ele să poată reprezenta fragmente din pavajul inițial al turnului și din cauza faptului că la nivelul lor au fost descoperite materiale arheologice (fragmente ceramice smălțuite, bucăți de sticlă sau flacoane întregi etc.) care nu pot fi datate mai devreme de sfârșitul secolului al XVIII-lea. Pentru atribuirea funcționalității de mai sus pledează și plasarea lor în dreptul intrării sau a gurilor de tragere de la parterul construcției.

Pe baza orificiilor de fixare a galeriilor de strajă și de tragere, în marea lor majoritate rotunde, se poate indica nivelul de călcare originar în turn. Această afirmație este întărită de două argumente, care sugerează că orificiile sunt amprenta grinzilor ce purtau dușumeaua din lemn, nivel de călcare originar și cota zero a interiorului în egală măsură:

- orificiile de fixare a grinzilor au o pantă descendentă de la partea semirotondă către partea dreaptă, dinspre oraș, a turnului. Astfel, diferența calculată a fost de cca. 0,10 m pe lățimea zidului.

- imediat, sub baza orificiilor, se află o retragere de cca. 0,10-0,15 m, prima retragere în elevația construcției.

Considerăm că de la nivelul primelor orificii pentru grinzi încep nivelele constructive ale turnului.

În secțiunea 1, la nivelul pavajului a apărut un complex de formă rectangulară, lucrat din cărămidă lipită cu mortar, cu urme puternice de arsură, care poate fi vatra unei sobe al cărui coș de fum îl menționează Gernot Nusbächer ca existând în anii '70 ai secolului trecut¹⁴.

¹⁴ *Ibidem*, p. 109.

În fața intrării în turn se păstrau urme ale podului mobil ce ducea până la Bastionul Graft, situat perpendicular în față, la 54 m de edificiul asupra căruia s-a realizat cercetarea arheologică. În fața acestuia din urmă se observă clar urmele de la podul mobil, peste care a fost construit un podeț, ambele situate la baza celor peste 100 de scări care facilitează accesul turiștilor spre Turnul Alb, de unde se afișează o superbă panoramă a întregului oraș și a împrejurimilor.

După încheierea cercetărilor, a fost desfășurată o amplă acțiune de restaurare a monumentului, la finalul căreia, în spațiul creat a funcționat o secție a Muzeului Județean de Istorie Brașov și care a găzduit până acum câțiva ani o expoziție dedicată istoriei militare a Țării Bârsei.

Materialul arheologic.

În urma cercetărilor arheologice care au vizat obiectivele menționate, prin golirea umpluturii din interiorul turnului în vederea realizării amenajărilor ulterioare, au apărut diverse materiale arheologice, de fapt resturi de toate categoriile adunate în urma folosirii ca loc de depozitare a gunoaielor. De aceea, considerăm că materialele descoperite nu au nici o relevanță asupra unei cronologii a monumentului sau, cu atât mai puțin a întocmirii unei tipologii a artefactelor. Acest lucru era de așteptat, întrucât Turnul Alb devenise în ultima vreme un loc al distracției pentru tinerii teribiliști, un loc de depozitare a gunoaielor, un loc de refugiu al oamenilor străzii, pe scurt, un edificiu care nu mai semăna deloc cu un monument istoric.

Totuși, menționăm câteva piese mai deosebite descoperite în interiorul Turnului Alb:

- fragmente ceramice provenind de la vase smălțuite și nesmălțuite (Pl. 11/1,3).

- cahle fragmentare smălțuite sau nu (Pl. 12/1). Dintre acestea se remarcă o cahlă aproape întregibilă, de tipul cu medalion octogonal decorat cu mască feminină, care se încadrează topologic după dna. Dana Marcu-Istrate la tipul 5¹⁵, sau un fragment de cahlă cu reprezentarea unui cavaler¹⁶. Credem că aceste fragmente de cahle, prin diversitatea lor și prin starea lor fragmentară nu aparțin unei sau unor sobe care ar fi putut funcționa în turn.

- pipe fragmentare lucrate din lut sau caolin (Pl. 11//2)¹⁷.

- tuburi de cartușe de la începutul secolului al XX-lea, o baionetă tip Mosin Nagant.

¹⁵ Daniela Marcu-Istrate, *Cahle din Transilvania și Banat de la începuturi până la 1700*, Ed. Accent, Cluj Napoca, 2004, p. 94.

¹⁶ Idem, p. 115-139.

¹⁷ Pentru tipologia pipelor din lut din Transilvania vezi Oana Toda, *Tabacco caly pipes from Rupea Castle and their historical context*, în „Marisia”, 1, 2019, p. 119-138.

Concluzii.

În urma cercetărilor arheologice întreprinse în anul 2003 s-au putut stabili următoarele:

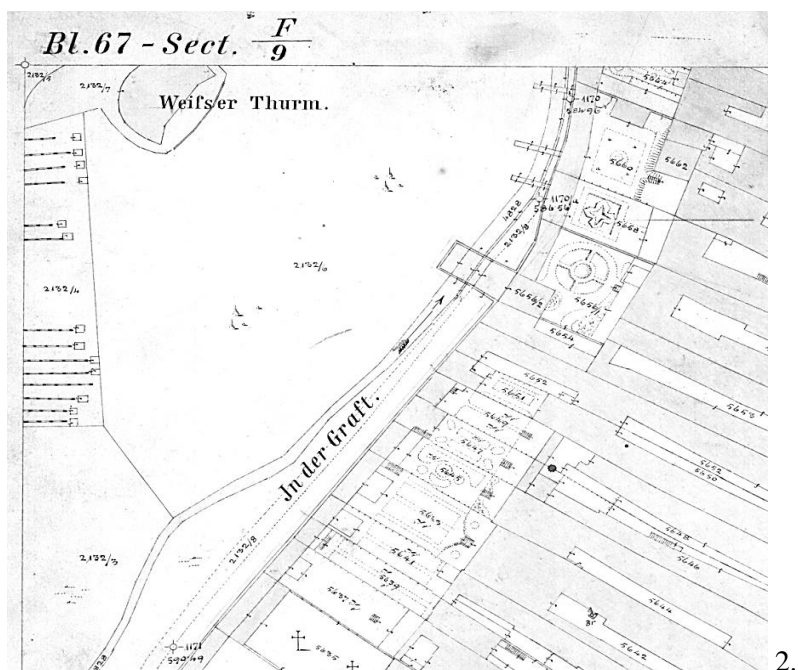
1. Turnul Alb este edificat direct pe stâncă, preluată natural fără a se interveni pentru aplatizarea ei. Sarcina zidurilor este preluată de baza largă precum și, probabil, de planul în arc de cerc al construcției. În această ipostază constructivă nu există fundație propriu-zisă.

2. S-au stabilit cu precizie nivelurile turnului, ele fiind în număr de cinci.

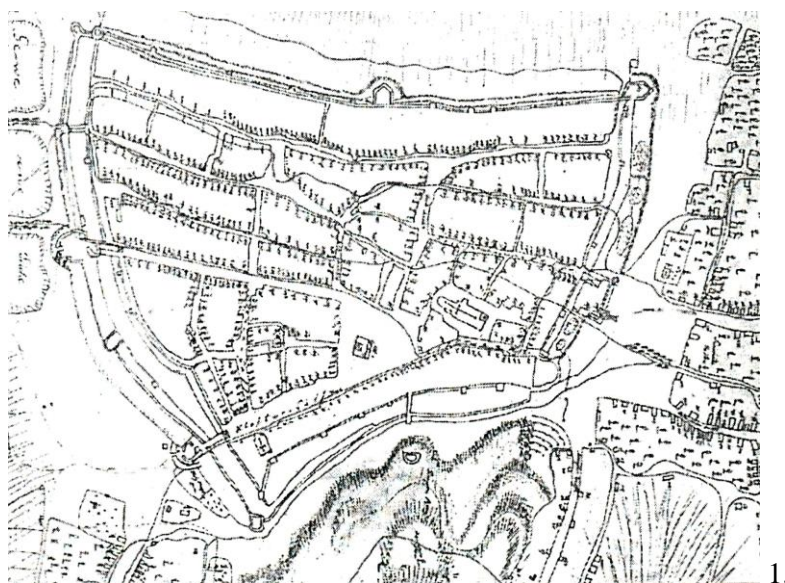
3. Nu s-a documentat existența unor încăperi la baza turnului, ci numai o posibilă vatră a unei sobe. Rămâne deschisă problema acoperișului. În nicio imagine de epocă, Turnul Alb, spre deosebire de „vecinul” său, Turnul Negru, nu apare cu acoperiș. Opinăm pentru ipoteza că existau acoperișuri interioare, în pantă ușoară, dinspre zidul în arc de cerc către zidul drept, cu o cădere de cca 10-15 cm pe lățimea de 7,50 m a construcției, la un singur nivel, sau chiar la mai multe niveluri. Trecerea de la un nivel la altul se făcea, probabil, prin scări interioare, similar ca la alte monumente militare medievale. Numai ultimul nivel, cel al crenelurilor, era deservit de galerii de rond în consolă din lemn.

4. Nivelul de călcare este marcat de cele 17 orificii, în marea lor majoritate rotunde, dar și rectangulare în secțiune, dacă nu cumva acestea s-au produs în urma unei desprinderi de material de construcție din zid, orificii lăsate de grinzi ce susțineau podeaua de la baza zidului. E posibil ca sub podea să fi fost amenajat un beci pentru păstrarea diverselor provizii, armament și muniție.

5. În ceea ce privește intrarea, ea se făcea decalat, la o diferență de nivel de cca. 5m, ceea ce ar corespunde nivelului al doilea al turnului. Scara mobilă din lemn era probabil trasă din interior cu frânghii sau lanțuri ce treceau prin două orificii oblice plasate de o parte și de alta a intrării. Nu s-au descoperit elemente mobile desprinse din construcție sau din mecanismele de deservire ale turnului. Fără îndoială, ele au existat, însă au fost înlăturate în timpul unor reparații ale construcției.

Planșa 1: 1 - Plan al orașului Brașov în secolul al XIX-lea (după ro.wikipedia.org); 2. Turnul Alb (stânga sus) 1887, după *Plan der königlichen Freistadt Kronstadt* - Colecția „Planuri și Hărți”, Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Brașov.

1.

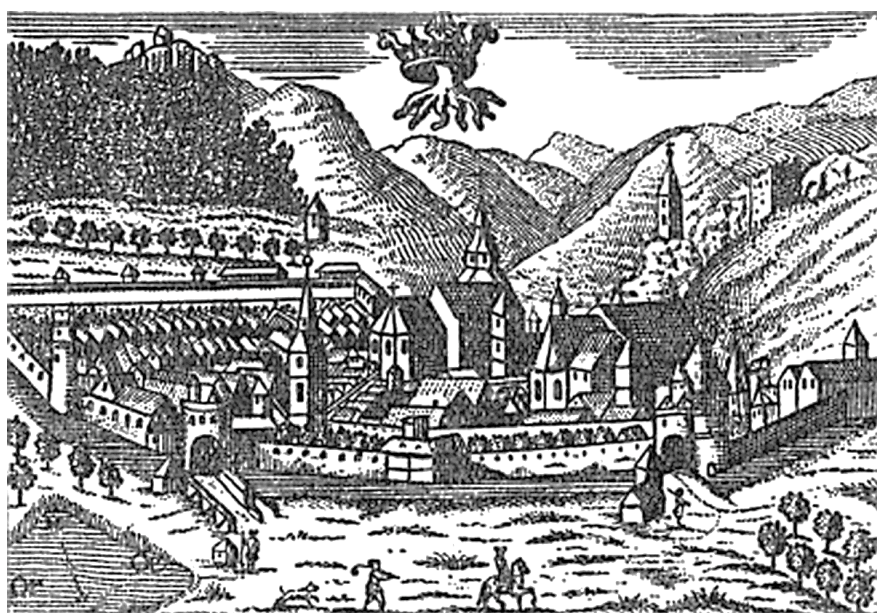

2.

Planșa 2: 1. Plan al orașului Brașov în anul 1796 (hartă de Franz von Sethal - după G. Nussbächer 1998/fig. 11), Turnul Alb este reprezentat în partea de jos a imaginii; 2. Turnul Alb și Turnul Negru reprezentate pe macheta realizată în anul 1895 de către F. Hermann - Bastionul Țesătorilor.

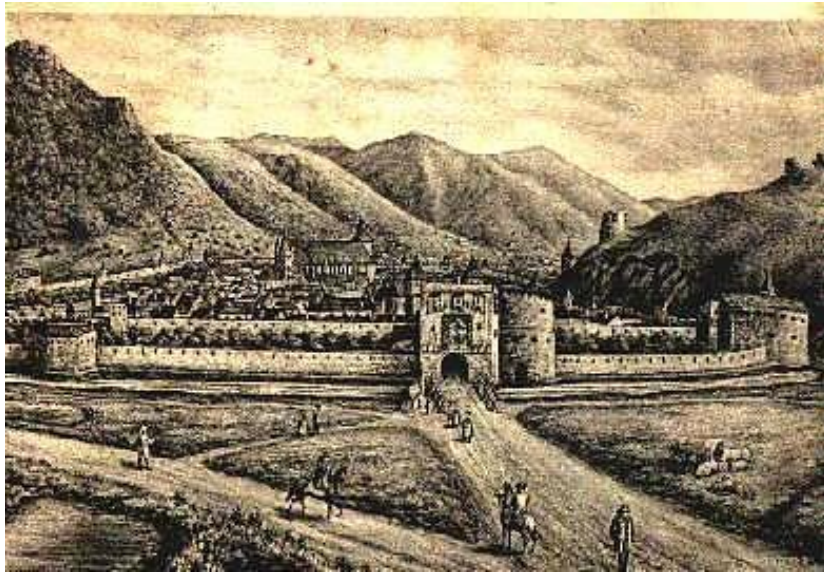

1

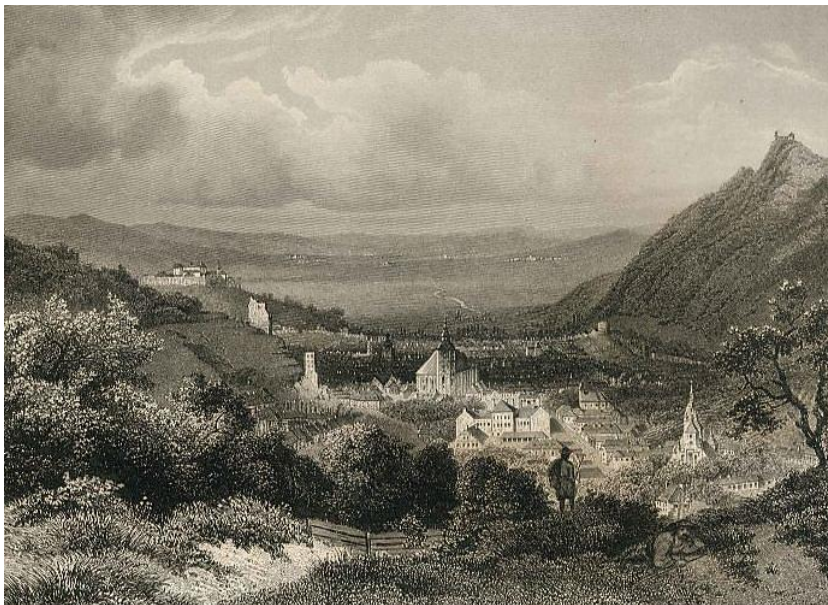

2

Planșa 3: 1. Turnul Alb, 2018 (foto: Florin Moței); 2. Brașov, gravură, cca. 1750 (Turnul Alb, reprezentat în imagine pe dealul din dreapta sus).

1.

2.

Planșa 4: 1. Brașov (gravură din sec. XIX, după *Das Burzenland*, III, 1928, 13/120; Turnul Alb reprezentat în partea dreaptă sus); 2. Brașov, 1864 (L. Rohboch, gravură în oțel, după Anca Maria Zamfir, 2010, fig. 8); Turnul Alb reprezentat în partea stângă sus).

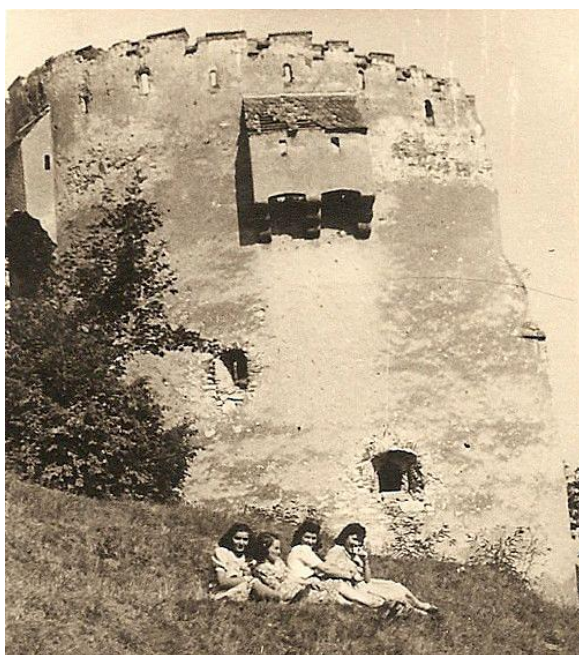

1.

2.

Planşa 5: 1. Turnul Alb (ilustrată de la sfârşitul sec. XIX); 2. Braşov - prima jumătate a secolului XX (Turnul Alb reprezentat în partea dreaptă sus, după oraşulmemorabil.com).

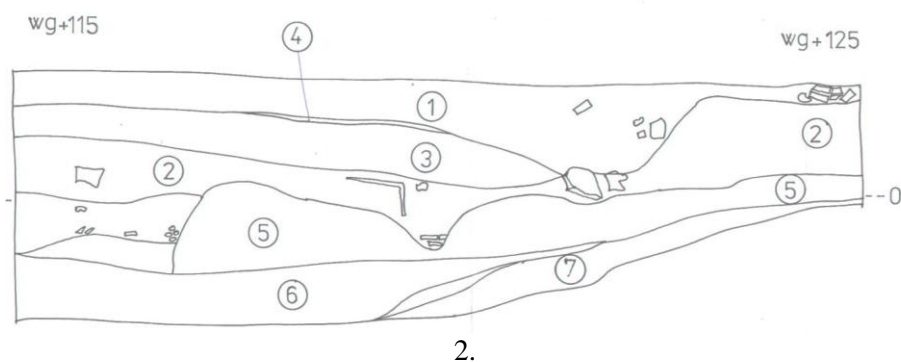
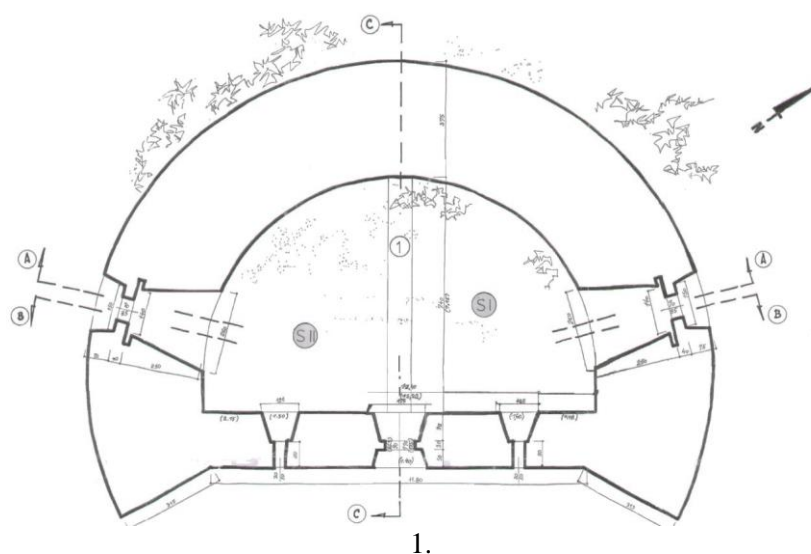

1.

2.

Planșa 6: 1. Turnul Alb (1. Foto, perioada interbelică; 2. Foto, anii 1970 - după orașulmemorabil.com).

Planșa 7: 1. Brașov- Turnul Alb ,2003 (Plan săpătură: S1-secțiunea 1: S2-secțiunea 2; 1 - martor); 2. Brașov - Turnul Alb 2003 (Profil perete sudic S1: 1 - strat având la bază strat de arsură cu cărbune; 2 – strat de umplutură cu pietre prăbușite din zid, cărămizi fragmentare, moloz; 3 - pământ de umplutură cu pietre, cărămizi; 4 - lentilă de cărbune; 5 - strat de pământ compact; 6 - strat de pietriș; 7 - stâncă).

1.

2.

Planșa 8: 1 - peretele interior, partea de nord-est; 2 - pavaj realizat din cărămidă în amestec cu piatră de carieră legate cu mortar.

1.

2.

Planșa 9: 1- profil martor S1, partea de sud; 2- fragmente de mortar desprinse de pe fața interioară a zidului.

1.

2.

Planșa 10: 1- profil martor S2, partea de nord; 2 - vatră (?) realizată din cărămidă în amestec cu piatră de carieră legate cu mortar.

1.

2.

3.

Planșa 11: 1, 3: Ceramică fragmentară, secolele XVII-XIX; 2. Pipe medievale de ceramică și caolin.

1.

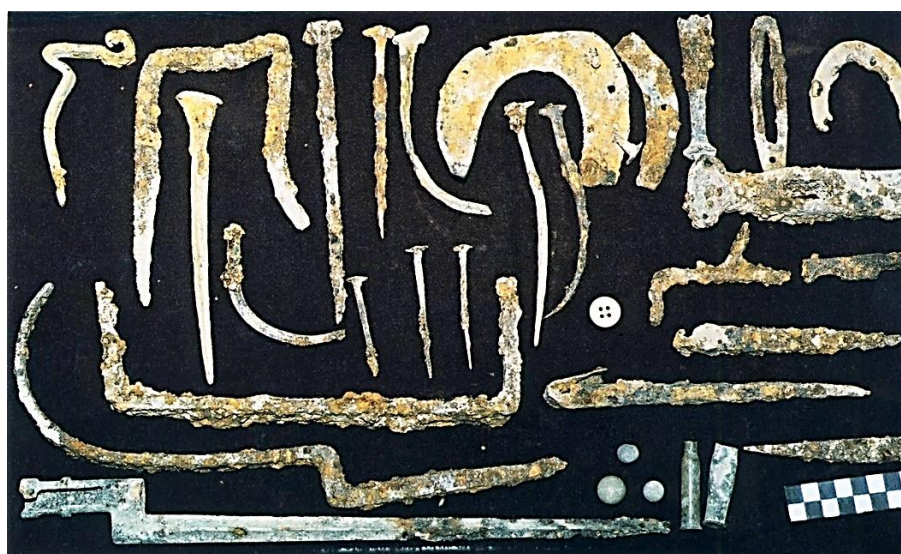

2.

Planșa 12: 1. Fragmente cahlă, secole XVII-XVIII; 2. Cahlă fragmentară, secolul XVII.

1.

2.

Planșa 13: 1. Cahlă fragmentară, secolul XVIII: 2. Piese din metal, secolele XVIII-XX.

WHITE TOWER. REPRESENTATIVE MONUMENT OF MEDIEVAL
BRAȘOV. ARCHAEOLOGICAL RESEARCH SINCE 2003

Abstract

The present study exploits the archaeological researches carried out in June-August 2003 at one of the most significant monuments of medieval Brasov, the White Tower. The research had a salvage character, being imposed and preceding the preparation of the project of restoration of the monument, part of the larger work of multidisciplinary research, cleaning and restoration, cultural and tourist exploitation of the fortifications of Brasov, located in the area of Mount Tâmpa and of War the Hill.

The objectives pursued were multiple, consisting of establishing the way the tower was built, establishing with certainty the number of levels of the tower, certifying the existence or not based on rooms, revealing the level of medieval period, providing data related to the entrance to the tower, the system of cover and access to the mouths of shooting and throwing. Two sections (S1 and S2) were drawn up to meet the objectives, keeping a stratigraphic witness. The archaeological material discovered was poor, consisting of debris, construction materials and generally rubbish deposited after the tower was abandoned as a military objective.